

Universitat de Barcelona
Facultat de Filologia
Departament de Filologia Catalana

**EL LÈXIC TORTOSÍ:
HISTÒRIA I PRESENT**

Volum I

Tesi de doctorat presentada per
M.Àngels MASSIP i BONET
i dirigida pel Dr. Joan VENY i CLAR

Setembre de 1991

CAPÍTOL 2

2. Breu aproximació històrica i socioeconòmica a les comarques de l'Ebre.

2.1. De la prehistòria a la Reconquesta.

ELS IBERS

Dels ibers en tenim ja notícies escrites en fonts greco-romanes (Aviè, Estrabó, Titus Livi, Plini, Ptolomeu, i aquests tres darrers, així com Cèsar ja esmenten els ilerconvons.). La cultura ibera neix de la fusió del patrimoni cultural indígena amb les aportacions dels pobles de la Mediterrània oriental (grecs, fenicis, etruscos). Aquestes fonts antigues escrites assenyalen a les costes catalanes noms d'establiments grecs que no han pogut ésser localitzats, com és el cas de Tyrichae, citat per Ruf Fest Aviè a la seva **Ora Marítima**, del segle IV, però que usava fonts més antigues, i que algú identifica amb la mateixa Tortosa.(cf. Bayerri 1948,vol.V:87).

El poble iber assentat al Baix Ebre eren els ilerconvons, que s'estenien també més cap al sud, fins a la Plana de Castelló.Pel nord no és gens clar (Tarradell(1962:265) on limitaven amb els seus veïns els cossetans. Per les fonts sembla que Sagunt i el riu Palància eren ja dels edetans (Colon(1952:67) i la divisòria podria haver estat la Serra d'Espadà. Els límits occidentals dels ilerconvons sembla probable que seguissin paral·lels a les serres que limiten la província de Castelló i Aragó, seguint fins a Catalunya per Xerta i les Riberes de l'Ebre fins trobar la divisòria natural de la Conca de l'Ebre en Catalunya i Aragó entre Faió i la desembocadura del Segre.

ÈPOCA ROMANA

Totes les terres ilerconvones formaren part de la província Citerior (amb capital a Tarraco) i també formaren part d'aquesta província, fins al segle IV, el territori dels edetans. A efectes judicials les províncies es dividiran en **conventus**, i el de Tarraco comprèn la Plana de Castelló i fins i tot, molt probablement, Sagunt i València.

Posteriorment, en època de Dioclecià, edetania es reparteix entre el conventus cartaginense i el tarraconense, divisió judicial que no tingué cap transcendència fins molt més endavant.

Ens sembla interessant el concepte de ciutat (J.Massip(1984: 35-36) de l'època romana: d'una banda són "civitates" els nuclis urbans importants amb un territori o "ager" al seu entorn; en el cas de Tortosa aquest concepte de "civitas" coincideix amb el territori àmbit de la jurisdicció de **Costums de Tortosa**, més o menys el terreny reconquerit per Berenguer IV, que en la carta de repoblació de Tortosa té com a límits "Del Coll de Balaguer a Ulldecona i de Roca Folletera al mar", circumscripció que J.Massip anomena "estricta" de l'àrea subjecta directament a l'administració de Tortosa. Per contraposició a aquest concepte "estricte" existeix un altre concepte de "civitas" que queda determinat en diverses obres de Cèsar (veg.J.Massip id:36): se'n diu "civitas" de tota la regió que té unes mateixes lleis i també de la zona geogràfica de la tribu ilerconvona ("...Transit etiam cohors illurgavonensis ad eum cognito civitatis consilio"(De Bello Civile) -tribu que es reunia, doncs, en assemblea única per decidir les aliances del territori- i aquest concepte seria el "territori extens".

La primera font escrita que parla de Dertosa és Estrabó. La ciutat cabalga sobre el riu Ebre (que els tortosins diuen senzillament **lo riu** i que en tota la comarca es coneix com **lo riu Ebro**.) en el punt més estratègic de l'últim tram,

i és a l'inici una ciutat construïda en el punt elevat de la Suda.

La ciutat de Tortosa, que devia estar constituïda segur abans del canvi d'Era, és estructuralment una ciutat romana. En paraules de J. Massip (1965) "Els principals vestigis de la romanització d'aquesta terra queden vinculats a Tortosa, que neix sobre una roca -La Suda-, baixa ràpida i s'escampa, primer cap al nord (etapa romana), després cap al sud (Edat Mitjana i moderna), i salta finalment sobre l'Ebre. Roma edifica cap a Remolins; la via ~~cardus~~ seguia el traçat de l'actual carrer Ciutat-Santa Anna-Garidells, com semblen provar-ho les columnes granítiques trobades al costat del Passatge Franquet, o les epigrafies de les pedres de la cantonada del carrer Oliver, i els basaments trobats a Remolins per Joan Abril; el Palau Episcopal s'assenta sobre els carreus del moll romà, al lloc de més profunditat del riu: la Ciutat es tancava pel Vall amb els portals de la Rosa i del Romeu (aquest últim encara existent). Una esplèndida urbanització de la qual se serviren encara visigots i moros..."

El riu fou la principal via de penetració dels romans cap a l'interior -era navegable fins a Varea, entre Calahorra i Logronyo- i l'artèria comercial bàsica -en parlen els historiadors antics i ho demostra la nau que reproduïxen les monedes encunyades a Tortosa -.

La via Augusta que anava de Roma a Càdis, passava per Tortosa, des dels Pirineus i Tàrraco, pel Coll de Balaguer, pel Perelló i el Coll de l'Alba. En el punt del coll des del qual ja es veia la ciutat es troba encara l'ermita del Coll de l'Alba, fins al segle XVII dita del Coll de l'Alma i que J. Massip (1968) interpreta que devia ser, ja en època romana un temple a la Venus Alma, que en època cristiana es convertiria en temple de la Verge. Fins fa molt pocs anys, tot i haver-se perdut el camí com a via important de pas a València, ha existit un ermità permanent i es podia fer un refrigeri en un lloc ben desert actualment.

ELS VISIGOTS

En arribar al segle V els visigots respectaren les divisions administratives romanes. Les nou principals "civitates" de Catalunya es convertiran en seus episcopals, entre elles Dertosa, i l'autoritat dels bisbes serà forta en un moment de decadència de l'autoritat civil.

L'organització administrativa estatal se centra entorn de les "civitates" episcopals, continuadores de l'administració territorial romana. L'organització econòmica comarcal s'organitza entorn de les cruïlles de comunicació. En el cas de Tortosa, coincideixen en un punt les dues organitzacions i això dona més força d'irradiació al nucli ciutadà.

De les restes arqueològiques d'aquesta època cal destacar una làpida trilingüe, hebreu, llatí, grec, del segle VI, que ens informa de l'antiguitat de la població jueva a Tortosa (instal·lada ja segurament des de la diàspora).

És probable que hi hagués a Tortosa una important població visigòtica; ho demostra l'existència d'un bisbe arrià, Froïscle, que participà al III Concili de Toledo l'any 589, en el qual abjurà de l'arrianisme.

ELS ÀRABS

Tortosa, sotmesa a l'emir de Còrdova durant la primera meitat del S.VIII, és un

nazar important dels límits del qual hi ha poques dades precises. Consta que Sagunt -a vint km. de València- queda dins la regió o "iklim" de Tortosa (veg. J. Massip (1984:37)).

Durant els segles IX i X el Califat de Còrdova constituí un estat unitari que tingué un gran esplendor cultural i polític. Tortosa era una ciutat fronterera -formava part de la "frontera superior", amb punt principal a Saragossa, frontera que sempre tingué conflictes amb Còrdova pels seus afanys independentistes. I durant el califat d'Abd al-Rahman III (912-961) es pot dir que les terres tortosines visqueren un moment de plenitud.

A la caiguda del califat de Còrdova, a partir dels anys 1009 a 1031, sorgiran els regnes de Taifes i el regne de taifa de Tortosa tingué uns límits similars als de la diòcesi tortosina. Culturalment l'època taifal representa la culminació de la civilització àrab a Tortosa. Políticament és una època més aviat de decadència i la taifa de Tortosa passa per diverses situacions, des de la independència i el domini sobre altres taifes (la de València, per exemple), fins a la dependència de la de Saragossa i la de València o Dènia. Finalment, la darrera invasió almoràvit, portarà Tortosa quasi fatalment a les mans dels sobirans de la casa de Barcelona, de qui ja depenia en certa manera i a qui comprava la protecció.

Durant el domini àrab Tortosa fou un gran centre comercial i una rica regió agrícola. Entre la producció que s'exportava cal destacar la sal -per tota la mediterrània, i en alguns moments potser el mercat d'exportació d'aquest producte més gran de la Mediterrània (J. Massip (1974)-, la fusta dels boscos del Port. També elaboració de teixits (veg. J. Massip (1968c)).

De Tortosa sortiren personalitats del món cultural com Abu Bakr al Turtusí (1059-1126/30) (Cid et al. (1987:154), teòleg i jurista destacat, que viatjà per Síria i diversos indrets del món àrab i s'establí a Alexandria. També podem esmentar Muhammad Ibn Tumart autor de l'obra Siraq al-Muluk (Llanterna de Prínceps) i altres metges, escriptors, matemàtics ben coneguts i importants en la cultura aràbiga.

Pel que fa a la convivència de pobles hem de remarcar l'existència a Tortosa d'un call molt pròsper, ja en època de domini musulmà, que tenia una població inferior a la indígena del conjunt de la ciutat, però superior a la sarraïna. (Iglesies (1990):24).

BERENGUER IV

Es dugueren a terme diverses temptatives de conquesta abans de l'èxit de Ramon Berenguer IV. Pensem que la ciutat de Tortosa estava en una situació estratègica, situada a la boca de l'Ebre, camí cap a l'Aragó, d'una banda i pas obligat cap a València.

L'empresa es duqué a terme després de l'aliança amb Aragó, de manera que el comte Berenguer comptà ja amb l'ajut dels aragonesos.

El rei també comptà amb l'ajut de Guillem Ramon de Montcada, Gran Senescal de Catalunya, i d'altres cavallers catalans. Sabia que podia confiar en l'ajut dels Templers, com així va esdevenir-se i també pactà amb els genovesos perquè l'ajudessin en l'empresa.

2.2. De l'Edat Mitjana a l'època Moderna.

Ramon Berenguer IV féu tres parts del domini senyorial de Tortosa: un terç el donà a Guillem Ramon de Montcada, l'altre terç a la república de Gènova i el terç restant se'l quedà el comte, del qual el cinquè el reservà als Templers.

En el moment de la reconquesta a Tortosa ja no hi havia bisbe i després d'un

temps, probablement ja durant el setge de la Suda, atorgà la seu episcopal a Bernat, arquebisbe de Tarragona i molt poc més tard l'abat de Sant Ruf d'Avinyó, Gaufred, fou consagrat bisbe de Tortosa (veg. Moran (1990 :58-62).

Durant els segles XIII i XIV , encara que hi havia unitats de producció urbana (producció tèxtil -veg. a la Crònica de Jaume I, com, en la conquesta de Borriana, acompanyava a la host reial un tal Pere Ramon, de Tortosa, que va deixar les armes i va plantar a Borriana el seu "obrador de draps" (J.Massip (1968c)-, vidre, metalls, ceràmica...), l'agricultura fou la base econòmica més important, al costat de la ramaderia, especialment a partir de la institució del **lligallo** o camí ramader (Llibre del Pastoret :regulació dels passos i estades dels ramats, especialment de cabres i moltons, però també de ramat boví). Els ramats locals es veien complementats pels de les comarques veïnes del Baix Aragó, Morella i Cantavella.

Molt important és la relació amb Aragó. La producció de blat era insuficient i per això se n'havia de portar, especialment de l'Aragó. Tortosa era també pas obligat per al blat que havia d'arribar a altres ciutats catalanes, especialment a Barcelona, i era a Tortosa on es posava el preu i on es gravaven els impostos a aquesta mercaderia. A partir del segle XV, però, l'obertura d'un camí entre Móra i Miravet fins a l'Hospitalet de l'Infant, que Barcelona s'ocupava de mantenir, desvià el pas obligat per Tortosa.

ELS SEGLES XV, XVI i XVII

Cap a finals del S.XV el comerç català sofreix una crisi com a conseqüència de la guerra civil i també pels canvis en les rutes comercials. Cal afegir a això la pèrdua de població amb l'expulsió dels jueus, que afectà justament a les petites indústries manufactureres i al comerç tortosí.

És important des del punt de vista cultural la creació del Col.legi de Sant Jordi i Sant Domènec i al costat, el de Sant Jaume i Sant Matias -per a l'educació de moriscos i jueus- . El llavors bisbe de Tortosa Lluís Izquierdo juntament amb Baltasar Sorio, personatge destacat de la cultura de l'època, coneixedors del projecte de l'Emperador Carles de fer Col.legi a València per a l'educació dels cristians nous i dels seus fills, jueus i moriscos, el convencen perquè el faci a Tortosa i aconseguïxen que s'hi donin graus i doctorats com a una universitat més fins a l'expulsió (J.Massip (1968b).

A partir del segle XVI, quan el comerç cap a l'Atlàntic es converteix en la font de riquesa més important, les ciutats mediterrànies i especialment les catalanes, que no participen en l'empresa americana, entren en un període de certa decadència.

Tot i la decadència produïda per les pestes, l'expulsió dels jueus, les guerres, Tortosa continua tenint un notable comerç marítim (exporta la sosa del delta a Marsella (Vilar (1964-1968),III) i comença a colonitzar les terres baixes.

Malgrat que en les Corts de Tortosa de 1495, es féu prometre al rei Ferran II que no expulsaria els moriscos de Catalunya, l'any 1610 es signà l'ordre d'expulsió dels moriscos catalans. De tota manera a les terres de l'Ebre no arribà a produir-se l'expulsió. Molts s'havien convertit (recordem la creació del Reial Col.legi de Sant Jaume i Sant Matias), i a més el bisbe Pedro Manrique fou favorable als moriscos, a diferència, posem per cas, del bisbe de València.

Quant a la Guerra dels Segadors, sembla que els documents de l'arxiu (J.Massip

(1965:30) "proven la fidelitat de Tortosa i el seu territori a la causa del Principat fins al moment en què part de les autoritats i de la noblesa afectes al rei van donar el tomb a la revolució i entrada a les tropes que "llegaron a imponerse por el terror...con la callada protesta de la Ciudad" (Beguir (1928:40). Les tropes franceses del mariscal Schomberg recuperen la ciutat, presa que fou seguida, com era habitual, d'un fort saqueig.

En la Guerra de Successió a Tortosa es defensà la causa austràcista. L'ocupació borbònica tingué com a conseqüència el desterrament dels partidaris de l'arxiduc i també la reestructuració política de tot el territori que fou annexionat a València, encara que el 1715, l'alcalde major de la ciutat sol·licità l'adscripció del territori al Principat de Catalunya. El decret de Nova Planta (1716) establí Tortosa i el seu territori com a corregiment.

Lògicament, el procés de castellanització oficial segueix el mateix camí que a la resta del Principat, i encara s'afegí a aquest aspecte legal, la intervenció de les autoritats per nomenar a partir d'aquell moment, bisbes castellans automàticament, especialment a les diòcesis de Tortosa i Mallorca.

La Universitat, com la resta de les universitats catalanes, es desplaça a Cervera, tot i que perduren els estudis de Gramàtica i Retòrica al Col·legi de Sant Domènec, que havien de ser, però, revalidats a Cervera.

ELS SEGLES XIX i XX

La Guerra Carlista suposà set anys de lluita continuada en tot el territori. Tortosa es mantingué en mans dels liberals, mentre que la major part dels territoris fou dominada pels carlins. El tortosí Cabrera fou el cabdill de la causa carlina a tota la zona.

Un altre fet que tingué repercussions econòmiques nefastes per al territori, fou la Guerra del Francès. El país havia quedat arrasat, els camps abandonats, no quedava bestiar, mancaven els queviures.

Sembla que el delta es colonitzà amb intensitat a partir de 1860, amb la construcció del canal de la dreta de l'Ebre. A partir d'aquest moment rep impulsió el conreu de l'arròs i arriba mà d'obra procedent de l'interior de les comarques de l'Ebre, pagesos que després de les Guerres carlines van veure malmesos els camps. Posteriorment, la major part dels pagesos procedien del País Valencià, d'uns 200 km. al sud, on les feines relacionades amb el conreu de l'arròs acabaven abans. Sovint aquest pagesos es quedaven a fer altres feines de tardor i hivern (collita d'olives, garrofes, ametlles, vi. També van arribar treballadors d'Aragó i posteriorment d'Andalusia i Extremadura.

En aquest segle, Tortosa continua essent la tercera ciutat de Catalunya (després de Barcelona i Reus), ja que a causa de la llunyania de Barcelona -per als mitjans de transport de l'època-, constituïa el nucli d'un cercle econòmic independent.

La Renaixença a Tortosa

En l'aspecte cultural hem de destacar l'aparició l'any 1845 del primer diari tortosí, en castellà *El Ebro* i el 1848 *El Dertosense*, el 1857 el *Diario de Tortosa*. El primer en català és *La Veu de Tortosa* (1899-1902) (Massip-Duarte (1991(6a):136).

Com a premsa destacable del Segle XX (vegeu J.Massip(1981:96-109) hem

d'esmentar:

Periodicitat mensual:

La Zuda, de periodicitat mensual (1a època: 1913-1933; 2a època 1955).

Periodicitat setmanal:

Iberica, de periodicitat setmanal, subtitulada "El progreso de las Ciencias y de sus aplicaciones", que es fa a Tortosa fins al Núm.591 i després a Barcelona;

Vida Tortosina, que surt l'any 1927 i és setmanal. A l'abril de 1931 es subtitula "Portanveu del Partit Catalanista Republicà"; al desembre del mateix any l'editorial fa constar que a partir de llavors serà independent, mantenint, però, la seva exclusiva catalanitat;

Ara, redactada íntegrament en català (1935-36);

Lluita (1936-38), subtitulada "Setmanari Marxista-leninista" i redactada íntegrament en català; aquest setmanari es converteix en diari en data 17-VIII-1936 i es subtitula "Organ del Partit Socialiste Unificat i de la U.G.T.", i a més, comença a ser bilingüe.

Periodicitat diària:

Correo de Tortosa, que neix l'any 1882 i en la seva tercera època (1931) es subtitula "Diario Católico de Avisos y Noticias".

El Poble (en català de 1937 a 1939), època en què és portanveu del partit d'Esquerra Republicana de Catalunya. Neix com *El Pueblo* (1896) "Periódico liberal independiente". L'any 1934 i 35 es subtitula "Portanveu del partit Republicà Radical-Socialista de Catalunya" i, tot i que manté la capçalera en castellà, comença a ser bilingüe.

Heraldo de Tortosa, subtitulat "Diario independiente" (1924-1937)

Les personalitats més remarcables de l'època des del punt de vista cultural són els escriptors tortosins Francesc Mestre i Noé, Vergés Paulí, Mn. Bellpuig, Mn. J. B. Manyà. I també J. Moreira, l'obra inèdita del qual editem en el volum II. Tots ells publicaren entre el Maig de 1919 i l'Abril de 1921 el **Bolletí de la Lliga espiritual de la Mare de Déu de la Cinta**, i ells eren també els motors de la **Lliga espiritual** (moviment cristià i catalanista fundat per Torras i Bages) a Tortosa.

Hem de considerar F. Mestre i Noé (Tortosa 1866-1940) com el capdavanter de la Renaixença lingüística a Tortosa.

Com diu J. B. Manyà (1973) "Quan s'escriurà la història integral d'aquesta Renaixença miraculosa de la nostra llengua, el capítol dedicat a la comarca de Tortosa, haurà d'estar presidit per la figura del gran patrici F. Mestre i Noé. Ell fou qui d'entre l'hivern de la fredor tortosina d'aquells dies, alçà la veu potent que desvetllà entusiasmes entre els que allavors érem joves, i ens mostrà el camí per arribar a la dignificació literària de la nostra llengua..."

J. B. Manyà i Mn. Bellpuig són els dos d'aquests "joves" que més excel·liren en el cultiu de la llengua catalana com a eina de cultura. Al primer, a més, la nació li ha de reconèixer el paper d'haver format tota una generació de ciutadans catalans en l'amor a la pàtria i a la llengua pròpia. (veg. 2.8)

Mn. Bellpuig és autor d'un petit tractat d'ortografia : *L'art d'escriure bé* (1913),

que devia ser força utilitzat a l'època perquè té un enfocament molt pràctic.

Tant Manyà com Bellpuig devien ésser al darrera de la traducció catalana del *Catecisme Curt. Primera part del compendi de la Doctrina Cristiana, manat per lo Papa Pio X a les diocesis de la província romana. Se publica en permís y recomanació especial del Excm. Sr. Bisbe Dr. Rocamora, per la "Congregació de la doctrina cristiana" de Tortosa.* Barcelona 1910.

La versió catalana va ser feta y donada a la impremta per acord de tots els prelats de la Província Tarraconense, i recomanada pel de Tortosa, Dr. D. Pere Rocamora y García, al número 13 del Bolletí Oficial Eclesiàstich del 1909. No cal que insistim en la importància d'aquesta eina en el manteniment de la llengua.

2.3 Divisions administratives

L'existència de la diòcesi de Tortosa consta d'una manera certa al 516.

Sota el domini àrab i després del desmembrament del Califat de Còrdova, es constituí la taifa de Tortosa, els límits geogràfics de la qual coincidien amb els d'Ilercavònia i amb els del Bisbat.

Després de la conquesta amb la creació del Regne de València es desfà aquesta unitat administrativa des del punt de vista polític però no des del punt de vista eclesiàstic.

Apareix llavors la unitat administrativa de la vegueria que fins al segle XVI comprengué els territoris al nord del riu Sénia, inclosa la zona de Falset i Prades que no formaven part del bisbat i excloses les zones de Calasseit i Maials, que sí que formaven part del bisbat. A partir del segle XVI la vegueria de Tortosa es redueix al nord-est en els territoris de Falset i Prades i aquesta vegueria del XVI serà el territori del corregiment -demarcació administrativa creada pel Decret de Nova Planta el 1716-.

La regió de Tortosa coincideix amb l'antiga vegueria i corregiment. La comarca del Matarranya i la part ponentina de la Terra Alta, però, pertangueren al corregiment d'Alcanyís, i avui la major part al partit judicial d'Alcanyís i a l'arquebisbat de Saragossa. Sembla que el curs del riu Matarranya servia quasi exactament de frontera entre la diòcesi de Tortosa i la de Saragossa.

2.4 Aspectes de geografia

Els Ports de Tortosa (que sovint s'anomenen també de Beseit, malgrat que només una petita part formen part del terme municipal de Beseit i la major part dels termes de Tortosa i Roquetes) són formats de les calcàries de l'era secundària o mesozoica (com gran part del Pirineu, el Cadí, el Montsec i les muntanyes de Garraf). Constitueixen un punt de referència obligat quan parlem de geografia. El nom popular del massís principal és **El Caro** -i no pas **Mont-Caro**, com algú, amb pretensions puristes, l'anomena.-

Les terres de l'Ebre

La Ribera d'Ebre comprén les terres en pendís recorregudes pel riu Ebre, des dels límits d'Aragó fins al pas de Barrufemes. Són terres àrides (exceptuant les de la vora del riu) i les creuen rieres i un sol riu, el Siurana, procedent del Priorat. Queda separada de la comarca del Baix Ebre per les serres de Cardó (941 m.), de la Batalla

(461 m.) i de Tivissa (531 m.). A l'oest de l'Ebre els límits de la comarca són marcats per les elevacions de la Fatarella i l'extrem oriental de la serra de Cavalls (660 m.).

El poblament de la Ribera és majoritàriament de petits pobles, separats per distàncies considerables, ja que, amb excepció de les ribes de l'Ebre, l'agricultura és de secà. Les poblacions més comercials són Móra la Nova i Móra d'Ebre, una a cada costat de riu.

El Baix Ebre, terres unides pel riu, té com a nucli de població més important, Tortosa, que fou port de mar i de riu. A Tortosa es centralitza gran part del moviment econòmic que promouen les activitats agrícoles del delta de l'Ebre. (Com ara cada vegada es menysté més aquesta font de riquesa, Tortosa perd el seu potencial comercial. Fins ara també, Tortosa era cruïlla de camins entre Aragó, Catalunya i el País Valencià (si trauen el tren probablement les comarques tocant a l'Aragó encara quedaran més aïllades).

El relleu d'aquesta comarca és configurat per l'ampla vall creuada per l'Ebre entre les serres de Cardó i la serra dels Ports (1.447 m).

Els Ports estan lligats amb els relleus de la comarca del Matarranya que administrativament és d'Aragó, encara que de parla catalana.

La Terra Alta, amb capital a Gandesa, és també força àrida. Gandesa ocupa un lloc privilegiat en una vall que s'obre fins a l'Ebre entre la serra de Pàndols i les muntanyes de la Fatarella.

El Montsià és una comarca plana només interrompuda per dos petits serrats paral·lels que la separen del mar: la mola de Godall i la serra del Montsià (762m.).

Les terres del migdia del Delta formen part d'aquesta comarca i les del nord de la del Baix Ebre.

Els diversos centres de població situats en la plana tenen una activitat agrícola : Mas de Barberans, Godall, la Sénia, Ulldecona i Alcanar.

En el port dels Alfacs hi ha Sant Carles de la Ràpita.

El riu

És el més cabalós de Catalunya i recorre uns 109 km. en terres catalanes. El riu avança fent grans colzades pels 320 km² del seu delta. Són corbes poc pronunciades que no contradiuen l'existència d'un eix dominant d'oest a est. En el delta, dos braços del riu envolten l'illa de Gràcia. Els canals de la dreta i de l'esquerra de l'Ebre, que s'inicien a l'assut de Xerta, junt amb les séquies, reguen o permeten el regatge dels extensos arrossars i els conreus d'altres plantes d'important rendiment econòmic - almenys fins fa pocs anys-.

Els estanys de la Tancada i de l'Encanyissada i les basses de l'Estella, de l'Arena són els testimonis d'antigues albuferes, que restaren separades de la mar en avançar el Delta.

2.5 Comunicacions

El contacte amb l'Aragó ha estat sempre important. Sovint la gent comenta explícitament la major familiaritat sempre amb els pobles aragonesos i valencians del Nord i en canvi l'allunyament més gran respecte de Tarragona. Tampoc no hi ha un gran lligam amb Lleida, i és lògic perquè Tortosa és un nucli urbà prou important. Les dades del cens de 1936 demostren que només Barcelona i les ciutats del cinturó

industrial (Badalona, L'Hospitalet, Sabadell, Terrassa) eren més grans que Tortosa (DESalvat (30-35).

La regió de l'Ebre és travessada per dues línies ferroviàries fonamentals. Una, la línia Barcelona-Saragossa-Madrid, que lliga la Ribera d'Ebre des de 1895 i passa per Móra i Flix. La segona és la línia Barcelona-València, que travessa el Baix Ebre. Malauradament la via ferroviària que unia una part d'Aragó amb les poblacions de la Terra Alta i Benifallet, Xerta, Aldover i Tortosa i que s'havia de perllongar fins al mar - Sant Carles de la Ràpita- passant per Amposta, ha quedat del tot en desús.

Per a les comunicacions per carretera veg. mapa 3.

2.6. Mercats

A Tortosa actualment se celebra mercat cada dilluns. El primer document que parla dels mercats és de 1294, el privilegi de Jaume II que "concedeix i ordena que fira o mercat es face cada any a perpetuitat en la ciutat de Tortosa, començant el dia de Sant Bertomeu i durant quinze dies subsegüents"(J.Massip (1978); anys després, el de Pere IV (1373) amplia el nombre de dies (fins vint-i-dos) i dóna franqueses i exempcions a tots els que vagin a la Fira de Tortosa i això per la motivació que transcriu J.Massip (1968b): "I perquè Tortosa esta fundada al mig de les nostres terres i regnes i perquè vingue a més i es multiplique la seua població".

Galindo (La Zuda,16,1914) ens explica com pel març de 1374 ja s'enviaven emissaris a Morella, Monroyo, Alcañís, Casp, Montalbà, Horta, Gandesa, Valls, Falset, Prades, Montblanch, Tarrega, Cervera, Lleida, Selva, Balaguer, Castelló, Burriana, València, Saragossa, Calatayud i Daroca.

L'activitat mercantil en els segles XIV i XV és enorme, activitat canalitzada pel riu i pels seus tres ports (un a la mar Port Fangós, l'altre al Grau i l'altre a la Riba de Rec) i pel control de determinats productes en tota la conca del Mediterrani com la sal i el blat.

Fins fa pocs anys, els pobles del Maestrat anaven a comprar i al metge a Tortosa (ara més a Castelló, de quan aquesta ciutat s'ha fet més gran -d'uns vint anys ençà-) i també ho feien els pobles del Baix-Aragó, a partir d'Alcanyís. També des de fa pocs anys -deu aproximadament- Alcanyís va absorbint aquest mercat. De fet, el Coll de Balaguer separa tota aquesta zona del nord, i en canvi, altres accidents geogràfics, com els rius Cénia o Algars no separen gens.

Probablement el límit de la conquesta de Berenguer IV, va definir l'actual frontera, ja que Jaume I, posteriorment va donar entitat diferent al Regne de València i això va ser a costa del territori que havia de ser català, si respectava el dret de Tortosa. Respectà, però, la jurisdicció de l'Església de Tortosa, que ha perviscut fins fa pocs anys.

Constatem, doncs, una gran relació amb l'Aragó, de la qual encara els tortosins actuals en tenen consciència. Des del punt de vista lingüístic veurem que també les solucions lexicals són sovint les mateixes de l'aragonès i fins i tot podem parlar d'aragonesismes. Ens preguntem si algun dels suposats mossarabismes no són en realitat paraules preses de l'aragonès, cosa que seria ben lògica donades les circumstàncies de comunicacions, econòmiques i comercials que hem esmentat. Actualment, especialment els arabistes, són cada cop més reacs a acceptar l'existència

de mossarabismes. Tot i això, donades les circumstàncies de desconeixement de la realitat lingüística a l'època de la conquesta i, en canvi, l'evidència que la zona tortosina es parli el dialecte occidental tot i formar part de l'òrbita de conquesta de parlants orientals, no podem deixar de tenir en compte els mossàrabs. (veg. 7.9.1).

2.7 Recursos econòmics

RURALITAT

Del cens de 1970 es dedueix que la Ribera d'Ebre i la Terra Alta són comarques de població urbana nul·la (considerant urbanes les poblacions de més de 10.000 h. (veg. mapa p.127 Vila(1980).

AGRICULTURA

Observem també el mapa indicador de terres de regadiu (Vila(1980:151) i el quadre de regatge: Baix Ebre i Montsià constitueixen la segona extensió important de regatge després de la de la Noguera i Segrià.

PRODUCCIÓ ENERGÈTICA

En les comarques de l'Ebre es produeix una energia que no consumeixen (veg.gràfic p.219 Vila(1980). Són les comarques "servidores" de les altres ciutats de Catalunya. Però no en treuen cap benefici. I això es pot aplicar especialment a l'energia nuclear. Són comarques que gairebé podrien ser autosuficients i realment ho resulten si tenim en compte la poca compensació des del punt de vista cultural que reporta a aquella zona el servei que dona a Tarragona i Barcelona.

També cal tenir en compte que l'exportació de productes agro-pecuaris és la segona en importància després dels industrials.

2.8. La gent. Llengua i societat.

Entre els factors que influeixen en la tendència conservadora del caràcter tortosí podria parlar-se de l'autosuficiència econòmica, almenys dins d'una societat pre-industrial (veg. més avall l'explicació que ja dona Despuig en els *Col.loquis*).

La gent de les comarques de l'Ebre sempre ha tingut una remarcada personalitat que la fa sentir diferent tant dels catalans com dels valencians. Les terres de l'Ebre fan de pont entre el Principat de Catalunya i el País Valencià. Durant anys van fer també de frontera entre els regnes cristians i els àrabs. Poblades per gents diverses, aquesta situació de frontera ben segur que contribuï a reforçar la seva personalitat.

També ha existit des de sempre una competència amb Barcelona; recordem que durant l'Edat Mitjana, el blat passava per Tortosa i era ací on es posaven els impostos abans de vendre'l a Barcelona.

Des del punt de vista lingüístic és del tot evident l'originalitat de les terres de l'Ebre. I, encara que sembli contradictori, és justament aquesta originalitat, aquesta diferència, un dels factors que permet, amb tota eficàcia, de fer palesa la unitat de la llengua. El parlar tortosí (així s'anomena el parlar del Baix Ebre, del Montsià, de la Terra Alta i de la Ribera d'Ebre i en sentit més extens també el del Maestrat, el dels Ports de Morella i el del Matarranya) demostra la continuïtat lingüística entre els territoris de parla catalana: combina elements del català nord-occidental i del valencià i, com que conserva elements de la llengua antiga, comparteix també molt trets amb el

balear (i de vegades, tot i que tortosí i balear formen part de dos grups dialectals diferents, alguns d'aquests trets compartits són exclusius dels dos dialectes).

Parlar de les terres de l'Ebre ens porta inevitablement a parlar de la ciutat de Tortosa, el nucli urbà aglutinador d'aquestes comarques des del punt de vista cultural, institucional i econòmic.

La ciutat de Tortosa era a l'Edat Mitjana una de les més importants de Catalunya. Per la seva especialment privilegiada situació geogràfica i climàtica tingué un pes econòmic destacable.

Tot i això, ja des d'antic es detecten símptomes del fet que la ciutat no aprofita prou bé els seus recursos per obtenir encara una major puixança dins del país. Cristòfol Despuig ja ho denuncia en els *Col.loquis*:

"La prova tenim en la mà ab aquesta ciutat que com, senyor, haveu dit, Tortosa no obstant que és la tercera població de Catalunya en quantitat, és tan poca al respecte del que deuria ser que no és casi res, perquè ¿Què ha de tenir un poble per a fer-se gran que no tinga Tortosa? Primerament bon clima, bon siti, molt comerç per la mar y per lo riu y també per la terra, dos port a la mar e igual distància a les tres principals ciutats dela corona; y en la mateixa està de la de Mallorca. Molta còpia de averies, de sal y de peix major, de varietat y abundància de fruites, gran longitut y latitut de térmens, molta llibertat per sos privilegis y ab tot assò la vem tan poca: com és donchs que pot ésser sinó que, com diu lo senyor don Pedro, a Déu plau així?"

Els personatges es resignen: no hi ha explicació possible si no és que això sigui la voluntat de Déu. Però Despuig mateix dóna elements per comprendre quina és la veritable causa del problema: la falta de visió de futur d'una gent que probablement ho han tingut tot massa fàcil perquè la naturalesa és generosa. Així ens explica com, per motius econòmics, deixa de construir-se la séquia per a regadiu (en boca de Fàbio, ciutadà tortosí)

"dexen de fer eixa sèquia perquè costaria cinquanta milia ducats o més, que ja veu vós quant és excessiva la summa per a una ciutat com Tortosa".

I en resposta a això el cavaller Lúcio (o Líbio en ed.Fidel Fita), que és, de fet, l'autor, addueix els grans avantatges que això tindria per a Tortosa i retrau als tortosins actuals la poca empenta que tenen comparats amb els seus avantpassats

"si nostres avis, los que feren aquella tan admirable obra de la çut per a poder traure rech de Ebro, que aprexia llavors a tot lo món impossible poder-la fer, resucitaven y veyen la negligència y pusilanimidat de nosaltres en no haver tingut ànimo ni indústria per a proseguir y donar conclusió en lo que resta a fer, que és la sèquia, avent ells emprès y acabat lo més dificultós y casi impossible ¿què dirien y en què.ns tindrien? Tinch cregut que.ns negarien per fills com a indignes de tals pares"

El particularisme tortosí (i empro el mot en sentit positiu) ha defensat la identitat, la diferència. Sovint, però, això ha estat interpretat com un element d'oposició envers els catalans del Nord. I aquest no és el plantejament adequat: el que cal és defensar aquesta personalitat en virtut de la importància innegable que té per a Catalunya. I així s'ha de fer veure als polítics del país, que, malauradament, i de vegades no per malvolença, sovint ignoren moltes realitats. Catalunya és la primera interessada a no deixar perdre una part del que constitueix, en manera important, la seva personalitat.(veg. 2.8)

PAPER DE LES DIÒCESIS

Veny (1959-60 i 1986) creu que els dialectes es constitueixen a partir de les zones d'influència i de propagació del model urbà en un àmbit geopolític determinat, grans centres urbans, assimilació sobre centres urbans secundaris i, després, d'aquí a petits nuclis rurals. Probablement el nucli tortosí tenia com a difusor d'innovacions la ciutat de Tortosa. (veg., però el que comentàvem a 1.2).

Menéndez Pidal en el Primer Congrés de la Llengua Catalana deia: "...mientras aquella parte de la provincia de Castellón que habla valenciano depende eclesiásticamente del obispado de Tortosa, la que habla aragonés se reparte entre los dos obispados de Segorbe y Valencia. Es decir, que, cuando ninguna división civil, ni antigua ni moderna, coincide con la lingüística... la división eclesiástica responde aquí perfectamente a la procedencia de los pobladores de la reconquista."

2.8 Llengua i societat.

La població de les comarques on es parla tortosí és majoritàriament catalanoparlant. Els immigrants s'integren en poques generacions. Aquest fet es veu clar a partir de les dades del cens:

Les dades extretes dels Padrans de 1986 -de les comarques pertanyents al Principat; malauradament no hem tingut accés a les dades de les comarques que administrativament pertanyen al País Valencià- són les següents: D'un total de 19.854 persones nascudes a la resta de l'estat (no a Catalunya, sense especificar quins són valencians i balears), només 1.222 (6%) no l'entenen i en canvi, a més d'entendre'l, el saben parlar 11.303 (57%).

Tampoc no l'entenen un 1% dels nascuts a Catalunya. És clar, doncs, que la integració lingüística és absolutament majoritària.

D'altra banda, de la població total de les comarques Baix Ebre, Montsià, Terra Alta, només un 1,8% no entenen el català i de la Ribera d'Ebre un 2,14%; calculant, doncs, globalment les quatre comarques només un 1,85% no entenen el català.

Aquestes dades, extretes del cens de 1986, discrepen força de les que donen Hernández/Martí/Mercadé (1991:46-47) per a aquestes comarques. Segons el cens, un 83,2% de la població el sap parlar, mentre que dels gràfics Hernández et al. es dedueix que al voltant del 35% només l'entenen però no el saben parlar.

Segons els quadres que presenten Hernández/Martí/Mercadé (1991:35-38) en la circumscripció provincial tarragonina entén el català el 93,2% dels censats de dos anys o més, el parla el 73,2%, el llegeix el 64,0% i l'escriu el 32,2%. Ara bé, és ben clar que el centre urbà de Tarragona fa baixar els percentatges, que per al cas, per exemple de Tortosa serien: 97,3 l'entén, 81,8 el sap parlar, 65,2 el sap llegir i 32,4% el sap escriure.

En el cas de Tortosa el percentatge de coneixement són més alts perquè no hi ha pràcticament industrialització. I això és el mateix que passa en les altres poblacions de la zona.

- Vinculació amb la llengua pròpia.

El grau de vinculació amb la llengua pròpia com a element d'identificació és probablement més gran que en altres zones del domini lingüístic. L'aïllament de la

zona fa que es consideri natural parlar en català (o en el seu català) i la gent que ha sortit poc de la ciutat manifesta la seva estranyesa quan veuen que a Barcelona gairebé tothom parla en castellà (vegem els resultats de l'enquesta cap. 8). Tampoc no és tan freqüent com a altres indrets del país l'actitud de canviar de llengua quan l'altre et parla en castellà. Hem de tenir en compte que en les zones més properes a l'Aragó el contacte entre parlants de dues llengües diferents és habitual i és normal que es comprenguin i que la comunicació s'acompleixi encara que cadascú continuï parlant la seva llengua pròpia.

- Consciència de parlar diferent.

Els parlants tenen una gran consciència de parlar diferenciat, tant del "català" -amb aquest nom es designa el parlar oriental-, com del valencià -i es refereixen al valencià central-. D'aquí la famosa frase "els tortosins no som ni catalans ni valencians", que ha estat entesa sempre en sentit negatiu -de no voler ser catalans- i ha estat utilitzada també pels corrents locals anticatalanistes com a prova al seu favor. Però ja Sanchis Guarner (1961) escrivia : "Els tortosins tenen consciència -i n'estan orgullosos- de llur situació central, de llur missió de lligam. No és que no siguin catalans ni valencians perquè són tortosins. Ben al contrari, per ser tortosins són catalans i valencians ensems. El tortosinisme, tan incomprès (el subratllat és nostre), té com a base aquelles funcions de vèrtex i de nexa. El patriotisme comença, però no acaba, en la comarca natal." (veg. l'apartat final d'aquest punt: **Tortosinisme**)

-Consciència de parlar malament.

El dialecte central i especialment els parlars septentrionals s'han considerat per raons sociolingüístiques de "prestigi" més "bons parlars" que el seu propi. El tòpic és que el millor parlar català és el de Girona. Per això consideren que el seu dialecte és més "incorrecte" que aquell.

En una entrevista que feren a F. Mayor Zaragoza, president de la UNESCO (*La Llibreta Magazine* (Desembre de 1990), a la pregunta - *Vostè és català. ¿Quina relació manté amb Catalunya?*, aquesta personalitat d'origen tortosí respon - *Tinc família i molts bons amics a Catalunya, entre ells Luis Monreal, director de la fundació de la Caixa de Pensions de Barcelona. Per tant, viatjo sempre que puc a Catalunya. A més a més, l'acte més essencial que fa un ésser humà, que és pensar, jo el faig en català, però de Tortosa.*" Potser per aquesta raó (sentiment de no parlar bé), l'any 1988 féu el discurs d'inauguració del curs a la Universitat de Barcelona en espanyol.

Procés de normalització lingüística

El Concili Vaticà II (1962) pràcticament no tingué transcendència en la llengua de l'església a Tortosa. Es fan poquíssimes misses en català (només és segura la que diu Mn. Manyà a la Capelleta de Montserrat). Més tard, amb el Bisbe valencià Ricard M. Carles, no canvien gaire les coses: la relació venia a ser una missa en català per cada quatre o cinc en castellà a gairebé totes les parròquies. No ens podem estar de recordar l'anècdota següent: quan el President de la Generalitat, Jordi Pujol, fa la seva primera visita a Tortosa, la missa a la Catedral es diu en llatí, espanyol i català !. (No cal dir que en la darrera visita de Franco a Tortosa -que jo encara recordo- el Bisbe Moll va parlar sempre en espanyol).

Dos fets de transcendència per a l'ús del català són el Decret d'Ensenyament Obligatori del català a l'Ensenyament Bàsic i Mitjà (1978) i les transmissions de TV3 (1985).

Aquests dos darrers fets assenyalen una tendència a la unificació dialectal, lògica en un procés de normalització.
(veg. cap.5)

Vitalitat del dialecte

Molt breument podem dir que el dialecte segueix viu, però les seves característiques es manifesten de manera molt diversa, segons l'edat dels parlants, i sobretot segons el nivell cultural.

Amb l'escolarització es tendeix a la desaparició de trets específics (veg. cap. 5.)

Constatem, com pertot, l'empobriment de recursos en el llenguatge. Molts parlants tenen un coneixement passiu enorme de mots que poques vegades entren.

S'han fet algunes temptatives de cara l'ensenyament i, especialment, de cara als mestres, per orientar la transmissió de dialectalismes.

Un petit comentari al recull de vocabulari bàsic FATO que hem esmentat en la bibliografia del capítol 1.3: creiem que algunes vegades els autors han escrit els mots amb grafies que no haurien de ser les ensenyades a l'escola, basant-se només en el fet que el DCVB recull la forma amb entrada pròpia (aquest és el cas, per exemple a **aubergínia**, grafia absolutament injustificable en l'estàndard escrit, per molt -i justament per això no!- que el vocabulari vagi adreçat als mestres d'escola.

Quant al llibret de Beltran (1988) sobre l'estàndard occidental hem de fer els següents comentaris:

1) No queda clar si la proposta és per a un estàndard escrit o per a un estàndard oral.

2) De vegades no és clara la proposta. Així passa, per exemple, amb l'article **lo**. De tal manera que, prenent com a base la proposta de Beltran, segons l'edició del diari *Ebre Informes* empra **lo**, fins i tot quan no toca (darrera vocal, per exemple) o alterna **el** i **lo** sense aclarir-se en l'ús d'un o de l'altre d'acord amb el context.

3) Quant a la morfologia verbal, els models que presenta, que són presos de la Gramàtica d'Enric Valor, s'atansen en molts punts al valencià, quan sovint la llengua oral va per un altre camí i l'estàndard futur no sembla que tendeixi al model valencià (presentes de subj. en **-a**, per exemple, quan el tortosí fa **-e**).

Utilitat d'un lèxic dialectal

Els escriptors generalment es malfien de fer servir paraules que no trobin en el diccionari normatiu. En el cas del català molts mots emprats en zones dialectals amples, i ben genuïns, no hi consten perquè no hi hagut escriptors que els fessin servir. D'altra banda, els mestres, que són els qui han d'encaminar la creativitat lingüística dels estudiants i a ells els falten també pautes sobre la grafia i l'adequació de certs mots dialectals.

Tortosinisme

Ens sembla interessant de comentar el terme **tortosinisme**, que s'empra sovint en l'època de la Renaixença. En realitat presentem aquesta apartat com un apèndix, on recollim les opinions lingüístiques de Mestre i Noé i Vergés Pauli, dos exponents de la Renaixença a Tortosa. El tema podria aprofundir-se fins a resultar-ne una altra tesi.

Mestre i Noé ("Catalanisme, tortosinisme, barcelonisme" dins *Giripigues tortosines* (1915:85), quan parla de *tortosinisme*, es preocupa molt bé d'aclarir molt bé el que per a ell significa el mot: "El *tortosinisme* es cosa semblant al catalanisme, ja que es un rebrot d'ell, i com ell té, també, dret a mantenir furs, drets i privilegis propis. Respecte a l'idioma convé reviscolar-lo i despullar-lo de tota influència estrangera i enriquir-lo amb los mots de altres terres de parla catalana, sempre que expressen més clarament la idea o el concepte d'una cosa i tinguen majors dons d'elegància".

La seva actitud, com a tortosí, és, doncs, en certa manera contraposada a la de molts contemporanis seus, com per exemple R. Vergés i Paulí (E.Ll.,I:115-116): "Natros no són ni catalans ni valencians, sino tortosins... ¿Per qué no volem sé ni catalans ni valencians? Perque'ls tortosins *sempre* ham sigut així... ¡Tortosins y res mes que tortosins!".

Mestre reinterpreta l'adagi, tan conegut, dels "tortosinistes" de via estreta i el converteix en un adagi catalanista (veg. Mestre (1931:8): "Conegut, com coneixeu, lo nostre secular esperit d'independència i de catalanitat, escolteu joiosos dels llavis nostres, lo per a molts estrany i antipàtic adagi de que: "No som ni catalans ni valencians; ¡Són tortosins!"

No és una negació històrica ni geogràfica lo dit aforisme, sinó una executòria honrosa d'un poble que ha sigut lliure i que per designi de Déu i per voluntat dels ciutadans és lo més fort baluart en l'avançada de Catalunya i el nus d'amor que lliga i enfortix lo cor i l'ideal suprem de llibertat de la gran Confederació Catalano-Aragonesa".

Que Mestre era un defensor de la unitat de la llengua queda palès en el text *Del llenguatge i de la unitat* (1925:25-28):

"Los que tenim amor a totes les coses de Catalunya i sobre totes elles a l'ideal suprem, de reivindicació i depuració del seu hermós Idioma, venim obligats a defensar la unitat de la Llengua i a fer nostres, però ben nostres, los mots que arreu se troben en tots los pobles ont la seva raïl estiga en sava.

Jo sempre he sentit impulsivament aquest Ideal, fins al punt d'haver estudiat amorosament, en tots els llocs aont hi he estat, apart de la fonètica, totes aquelles paraules que tenen un sentit propi i recte, sense cap mena de circumloquis: a Pauls, per exemple he trobat lo mot brosqilque m'estuvia el rodeig de dir un bósc espés infranquejable : a Alcanar lo de solramada que'm priva ja d'escriure, baix d'un arbre i escuixolar en compte de trencar la cuixa.

Encara que no ho semble, jo uso, amb preferència les paraules de soca tortosina exentes de tota influència estrangera, i es per aixó que el meu camp d'experimentació filològica lo tinc en les hortes i en les masades; en los barris habitats per famílies de pescadors i mariners; en los carrers costeruts i en los bancs dels llocs públics, aont hi conversen los vells i els que estan pròxims a ser-ho.

De no fer-ho aixís; de no conservar les paraules per tot arreu poc usades pel jovent instruit que ara munta; de no arregar d'aquí i d'allà los mots de sentit propi i els que per extensió els ha donat cada comarca, dintre d'alguns anys ens trobaríem que la Llengua catalana mes qu'un idioma cultíssim, seria un manoll d'aberracions i d'arcaïsmes.

Que la depuració i enaltiment de la llengua es necessaria, no cal ni discutir-ho: ¿Qu'han fet los castellans des d'el segle XVI? Conrear i porgar lo seu idioma.

Aixís com no hi escauen los catalanismes dins la llengua castellana, tampoc hi caben dins de la nostra los castellanismes, modismes i virus de construcció que tant l'han malmesa i transformada. Per'aixó mai admétrém, per a dir fins, la paraula hasta (purament castellana) ni la **Ch** al escriure: **xicot, xocallo, totxo, tatxa, tronxat,**

acotxar, etc.

Fora d'aqueixes corrupcions i d'una cinquantena de paraules que, degut a la predicació castellana a les iglésies i a la influència Oficial en les escoles han pres carta de naturalesa en la nostra ciutat, lo Català de Tortosa es pur, intens, ric, exuberant, abondós, enérgic i suau a la vegada.

Los seus móts i el conjunt de sóns articulats expresius d'una idea; la seva formació i caràcter primitiu, hi ha que estudiar-ho en la conversa popular, abans esmentada, i en los arxius civils i eclesiàstics; des de la Compilació de les Costums de Tortosa, fins als comens de la entronització de Felip V, i des de aquell reinat als primers temps del de Isabel II en qual época comensa lo rogall de la Llengua catalana.

Per a millor escriure'l i coneixe'l lo nostre llenguatge, no s'han d'estudiar los versos i follets catalans del segon ters de la passada centuria, sino en lo codig de les Costums (any 1272) i en los Llibres municipals, capitolars i parroquials i demés instruments públics, escrits, des de la fetxa dita, fins al esquartelament de les regions en 1840.

Per les causes dites, s'ha de treballar, doncs, per a cercar, dins de la Llengua catalana, una Unitat despullada de tota corrupció.

Per exemple: si substituïm la preposició en per la equivalent ab o amb, quan denota complement circumstancial de companyia en una oració, es perque així's deu escriure i per no cometre un solecisme.

En l'ordre ortogràfic, lo millor fora seguir les norme del Estudis catalans: los no partidaris, tampoc farán obra destructora si empleen les velles usades pels invictes autors de nostre Renaixement.

Aquí faria punt si no'm vingués, ara, a la memòria, que en los seus Col.loquis de la insigne ciutat de Tortosa, lo Cavaller Mossen Cristofol Despuig (any 1557) parla de la Llengua Catalana i que al defensar-la per haver sigut llengua de Reis i de savis, entre altres coses diu lo següent:

"...y no dich que la castellana no sía gentil llengua y per tal tinguda, y també confese que es necessari saberla les persones principals perque es la Española que en tota la Europa se coneix, però condemne y reprove lo ordinariament parlarla entre nosaltres perque de asó se pot seguir que poch a poch se lleve de rael la de la Patria i així pareixeria ser per los castellans conquistada."

Al copiar aquí lo paràgraf transcrit, me he permés posar en lletra cursiva lo que no es cert ni admissible.

La llengua euskera i la catalana no sols se parlen dins d'Espanya sino que, abans que la castellana, mostraren sa formació, prestigis i elegancia."

En aquest article Mestre proposa d'estudiar i recuperar tots aquells mots catalans que, encara que siguin poc usats, es conserven en algun poble. Fruit d'aquesta preocupació lingüística és la seva col.laboració en la recollida de fitxes per al *Diccionari català-valencià-balear* d'Alcover i Moll i la publicació del *Vocabulari català de Tortosa*.

També proposa la depuració dels castellanismes que, en el català de Tortosa, s'han introduït per causa de les predicacions en castellà a l'església i per la influència de l'escola -que també era en castellà-. Mestre defensa l'ús de la llengua pròpia a l'església en altres articles d'aquestes *Giripigues* ("La festa de la Doctrina en català" i "De la predicació en català") i també en l'opuscle *La llengua en les iglésies* que té un interès notable per poder veure l'esperit assimilista i anticatalanista que ha tingut l'església de Tortosa, especialment al llarg del segle XX (que malauradament perdura encara en l'actualitat).

És interessant la descripció que fa del català de Tortosa com a "pur, intens, ric, exuberant, abondós, enérgic i suau a la vegada", descripció que ens evoca les dels apologistes de la llengua dels segles XVII, XVIII i XIX. Mestre atribueix al tortosí els

adjectius aplicats tradicionalment al català i al valencià (llengua rica , pura , intensa - recordem el tòpic del monosil·labisme del català-), i també els que contraposen el català (enèrgic) al valencià (suau, dolç).

No ens podem estar de citar un article de F. Vilanova, que Mestre podria haver conegut, on trobem tots aquests adjectius aplicats al valencià ("Un opúsculo de Viciàna" en *Revista de Castellón*, set. 1884):

"Es lengua dulce, apasionada, breve y sonora [...] La lengua valenciana es rica, dulce, armoniosa, expresiva y reflexible para todos los efectos del ánimo [...] Reune en sí [...] la severidad y laconismo latinos, la gracia y elegancia helénicas, la vehemencia oriental, la causticidad lemosina, la energia catalana [...]"

La postura de Mestre davant les *Normes* de l'Institut vol ser conciliadora: aconsella de seguir-les però creu que no és cap mal greu que els que no en són partidaris emprin les "velles usades pels invictes autors del nostre Renaixement". Hem de tenir en compte que a Tortosa molts dels escriptors del moment no estaven d'acord amb les *Normes* o no les seguien perquè no les creien adequades al tortosí (Vegeu, per exemple, Moreira, Vergés Pauli...). El mateix Mn. Alcover, conegut i admirat per Mestre, n'era contrari. (Per a la relació Mestre amb Mn. Alcover veg. Massip(1986b).

El seu amor a la llengua i la seva capacitat d'observació es concreten, com vèiem més amunt, en la col·laboració en el *Diccionari* de Mn. Alcover. El mateix A. M. Alcover en el pròleg a les *Giripigues tortosines*, reconeix la important cooperació de Mestre en l'obra del *Diccionari* i el descriu com a "tortosí de sol a rel, consagrat al servici de son Déu, de sa Patria, de sa Llengua, amb una devoció, un entusiasme i una bona voluntat a prova de bomba".

D'altra banda ens sembla important de remarcar el lligam que es mantenia amb València en aquell moment: Mestre i Noé era soci corresponsal de Lo Rat Penat de València i fundador del periòdic "tortosinista" **Libertad**.

Vergés Pauli (E.Ll.,V,131) ens parla de la vida de tertúlia cultural: "Fruit d'aquells ratets de xarreta inolvidables, lo dia de Sant Jaume de l'any 1897 apareix lo setmanari Tortosa Ilustrada, fundat i dirigit per Josep M. Bernis, arna d'abelles que havia de produir moltes bresques de mel, dolçors d'amor a Tortosa; primera pedra del tortosinisme ver, que al tard o al breu, acabarà per imposarse, com tota llei natural, com la que obliga al nostre riu Ebro, no a torce'l curs i recular cap a les fonts de Reinosa, sino a anar llissant, llissant, hasta veure les aigües salades del Mediterrani."

Sobre el tortosí (Espurnes, I,171 "Vistes de Tortosa"): "En *Vistes de Tortosa* prosseguixo la tarea d'escriure en tortosí, sagrada llengua apresada en la escola del amor, la falda de la mare, que no cambiaría per cap trono de la terra; y continúo desenterrant costums y tradicions d'este trosset de cel que estimo mes que á mi mateix, casi casi mes que a mons fills -¡fills del meu cor!- pos al morir-me sols podré dixarvos per herencia un nom honrat y este tresor inmens de carinyo, de idolatría, de fanatisme per la terra ahont vaig naixe y ahont vull que descansan los meus ossos. Yo soch com mons pares; vatros sigau com yo, ...
¡Única y santa ambició! Si yo pugués faría un diccionari de la llengua tortosina; si yo pugués no'm passaría per malla cap cosa, per insignificant que fos, que redundés en honor y gloria de la ciutat de la Mare de Deu de la Cinta..."

(E.Ll.,I,468): "Dona gust sentí parlá al pagés. Es la llengua tortosina, que no ha sigut, que no es, que no sirà may la llengua valenciana ni la catalana."

Vergés (E.Ll.,I:32) justifica perquè escriu **auló** de la següent manera: "En coneixement de causa, escrich moltes paraules tal com se pronuncien, pera doná mes colorit á n'esta obreta de regionalisme tortosí. Conforme en que's desterran les

corrupcions del llenguatge, com **escoltigue, vinguigue, pujigue**, per **escolte, vingue, puje**. Però quan l'us ha sancionat la fonètica y la ortografia especial, peculiar y privativa d'una llengua, lo més racional y llògich es que la escritura y la pronunciació siguen com un fonógraf. Distintiu de la llengua tortosina es la propensió à cambiá la vocal **e**, quan es inicial, per la vocal **a**. Ex.: **aspant, asparvé, ancantament**...En la conjugació dels verbs passa'l mateix: **ham, hai**, per **hem, he**. Y en moltes paraules com **llaó, llavó**, per **lleó, llevó**.

Com tenim gramática propia y gramática...parda, no volem, ni voldrem may **catalanisá** la llengua nostra, perquè aixó equivaldria á desnaturalisarla y ferla desapareixe. La llengua tortosina, diferent de totes les demás del mon, subsistirà en lo mateix dret á la vida que tenen los que s' parlen a Catalunya, Vasconia, Galicia, Valencia, Mallorca...

Y prou de filología."